

СОЦІОЛОГІЯ

УДК 316.614.351.74

В. Л. Погрібна, доктор соціологічних наук, доцент;
О. В. Волянська, кандидат соціологічних наук, доцент

АКМЕОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ АДАПТАЦІЇ ПЕРШОКУРСНИКІВ ДО НАВЧАННЯ У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

Розглянуто теоретичні та практичні аспекти соціально-психологічної адаптації студентів першого року навчання на прикладі протікання цього процесу в Національному університеті «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Доведено, що основними критеріями, відповідно до яких можуть оцінюватися процес та результат адаптації студентів до навчання у ВНЗ, є успішність навчальної діяльності; задоволеність процесом і результатами навчання; відповідна дисципліна в навчальний та позанавчальний час; здатність оптимально організувати своє навчання та побут; соціально-психологічна адаптація до студентського колективу.

Ключові слова: вищий навчальний заклад (ВНЗ), адаптованість, критерії адаптованості студентів до навчання, акмеологічні механізми адаптації студентів.

Актуальність проблеми. З точки зору акмеології професіоналізм особистості базується на професійній компетентності, основи якої закладаються під час навчання у ВНЗ, і реалізується у професійній надійності працівника. Як «театр починається з вішалки», так і процес формування професіонала починається з процесу адаптації до навчання.

Вклад основного матеріалу. Адаптованість, тобто динамічна рівновага у системі «людина-соціальне середовище», виявляється перш за все в ефективності діяльності, яка являє собою об'єднання показників продуктивності, енергетичних витрат та задоволеність власними діями. Для студентів вона характеризує рівень їх пристосування до майбутньої професії, процесу навчання та студентського колективу. Виходячи з цього, можна констатувати, що є студенти, які легко адаптуються до навчання, швидко включаються у колектив, вільно вирішують організаційні питання само-

стійного життя. Для них процес адаптації проходить швидко і безболісно. Втім значна кількість студентів у цьому процесі стикаються з низкою проблем різного характеру. Так, є студенти, що легко пристосовуються до процесу навчання, але потребують допомоги в соціально-психологічній адаптації (до студентського колективу, нового способу життя), а є навіть такі, що відчувають значні проблеми в пристосуванні і до майбутньої професії, і до процесу навчання, і до нового колективу. Вони потребують особливої уваги з боку керівництва ВНЗ.

Слід зазначити, що крім адаптації до навчання та колективу суттєві проблеми у студентів може викликати необхідність адаптації до нового місця проживання і самостійного буття. Нерідко вона ускладнюється комплексом обставин. По-перше, люди, які переїхали до великого міста, часто не розуміють способу життя, що прийнятий тут, не можуть пристосуватися до його ритму і як наслідок почувають себе невпевнено. По-друге, ця категорія студентів, як правило, складніше йде на встановлення неформальних контактів в колективі, певним чином «геттоїзується», штучно уособлюється. По-третє, велика частина першокурсників не готова до самостійної організації власного життя, не має відповідних навичок. Урешті-решт все це позначається на якості навчання.

Оскільки адаптація – це процес, який містить декілька етапів, то можна говорити і про ступені адаптованості студентів до навчальної діяльності, що визначаються об'єктивними (якість навчання, дисциплінованість, соціальний статус у колективі тощо) та суб'єктивними (задоволеність навчанням, усвідомлення значущості майбутньої професійної діяльності, легкість спілкування в колективі тощо) показниками.

Отже, основними критеріями, відповідно до яких можуть оцінюватися процес та результат адаптації студентів до навчання у ВНЗ, є:

- успішність навчальної діяльності;
- задоволеність процесом і результатами навчання;
- відповідна дисципліна в навчальний та позанавчальний час;
- здатність оптимально організувати своє навчання та побут;
- вільне безконфліктне спілкування з членами студентського колективу

(соціально-психологічна адаптація).

Остання посідає особливе місце серед критеріїв професійної адаптованості студентів і може відбуватися в декількох напрямках: міжособистісне спілкування (соціометричний статус, рівень конфліктності та задоволеності стосунками з іншими студентами); ставлення до ВНЗ, де вони навчаються; задоволеність собою; задоволеність викладачами тощо. Фактично йдеться про показник «Я і ВОНИ», який базується на тому, що навчальний заклад вимагає від студентів конформної поведінки, здійснюючи через це виховний вплив

і орієнтуючи їх на відповідні цінності, в першу чергу співпраці та взаємодопомоги. Таким чином, першокурснику пропонується нова для нього система цінностей, що неминуче призводить до виникнення культурного шоку. В процесі адаптації студентів до навчання можливими ситуаціями зіткнення цінностей (групових та індивідуальних) можуть бути:

— цілі та цінності колективу і першокурсника збігаються і є соціально позитивними. Це оптимальний варіант і процес адаптації, як правило, проходить майже безболісно;

— цілі та цінності колективу і студента збігаються і є соціально негативними. Це найгірший варіант з точки зору соціальних наслідків, проте процес адаптації також не викликає особливих проблем;

— цілі та цінності колективу є негативними (хибними, відсталими тощо), а особи – позитивними. Така ситуація зумовлює виникнення двох варіантів поведінки студента: або він залишається на своїй позиції і відштовхується колективом і, як наслідок, виникають труднощі в адаптації, або внаслідок негативного ефекту конформності першокурсник приймає їх, але тоді може початися особистісний розлад, виникнути психологічні проблеми навіть до спроби суїциду;

— цілі та цінності колективу є соціально позитивними, а студенти орієнтовані негативно. В такому разі найчастіше особа об'єднується з «периферією» колективу, у членів якої система цінностей чітко не визначена, і, згуртовуючи навколо себе людей, намагається або переорієнтувати колектив, або, не змінюючи своїх позицій, «не висуватися», а вирішувати власні завдання.

Отже, механізм соціально-психологічної адаптації студентів є досить складним, а його організація потребує відповідних зусиль як від самих студентів, так і від керівництва ВНЗ, до якого вони вступили на навчання.

Інформація щодо адаптаційних ресурсів студентів-першокурсників є дієвим інструментом підвищення ефективності навчального процесу, профілактики формування у студентів дезадаптивних станів, що можуть виникати внаслідок культурного шоку, пов'язаного з інформаційним стресом та психоемоційним перенапруженням першого року навчання.

З метою оцінювання процесу соціально-психологічної адаптації студентів до навчання в період з 20 лютого по 1 березня 2012 р. викладачами кафедри соціології та політології було проведено опитування 295 студентів першого курсу дев'яти факультетів Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого».

Виходячи з того, що процес адаптації є складним соціально-психологічним феноменом, на який впливає низка чинників, завдання дослідження були пов'язані із вивченням: а) рівня попередньої підготовки молоді до навчання у ВНЗ; б) уявлення молоді про майбутню професійну діяльність і готовності

до неї; в) психологічного мікроклімату у найближчому оточенні студентства; г) взаємостосунків, які складаються у студентів з викладачами і навчально-допоміжним персоналом.

Очікування більшості першокурсників щодо процесу навчання в академії в цілому виправдалися. Так, 53 % опитаних студентів «дуже задоволені» навчанням, 41 % респондентів «узагалі подобається, проте є певні недоліки, але вони не впливають на загальну позитивну оцінку». Кількість тих, хто є незадоволеним навчанням, фіксується на рівні статистичної похибки (4 %). Дослідженням виявлено суттєві розбіжності в ставленні до процесу навчання по факультетах. Так, найбільш оптимістичні настрої зафіксовано на 5-му і 10-му факультетах (відповідно 93 % (!) і 73 % першокурсників дуже задоволені навчанням), песимістичні – на 7-му (тільки 17 %). Аналіз причин таких розбіжностей потребує поглибленого вивчення проблеми, утім навіть зараз можна сказати, що оцінки, висловлені студентами 5-го факультету, є занадто високими, що змушує засумніватися в їхній достовірності.

У той же час близько третини студентів (29 %) ще не повною мірою пристосувалися до навчання в академії і відчувають певні труднощі. Особливо гостро це відчувають студенти, що приїхали навчатися з інших населених пунктів, що є цілком природним, у харків'ян адаптація не пов'язана з докорінною зміною всього способу життя і тому проходить і швидше, і більш безболісно: майже всі харків'яни (близько 28 % респондентів) пристосувалися до навчання практично відразу, для 43 % першокурсників адаптація зайняла близько одного місяця, решта (29 %) досі не адаптувалися. Найбільші труднощі процес адаптації викликав у першокурсників, що приїхали до Харкова з інших обласних центрів, – третина (33 %) з них досі почуваються некомфортно, тоді як серед вихідців із селищ міського типу таких студентів тільки 14 %, що свідчить про їхні більш високі адаптаційні здібності.

Основні труднощі, які визначають готовність молоді до навчання у ВНЗ, пов'язані із відсутністю організаційних і побутових навичок. 43 % першокурсників зазначили, що навчання в школі організаційно дуже відрізняється від навчання у виші, для засвоєння нових вимог потрібен час. Біля 13 % опитаних чекають на допомогу при роз'ясненні вимог, що висувуються до них як до студентів, і вважають допомогу працівників деканату в цьому питанні недостатньою. Найбільш високі оцінки в цьому отримали працівники деканату 10-го факультету (15 % звернень за допомогою), найнижчі – працівники деканатів 5-го і 7-го факультетів (0 %).

Кожен сьомий-восьмий першокурсник (12 %) зіткнувся з тим, що навчальне навантаження виявилось занадто великим, однак лише половина з них визнали за причину цього недостатній рівень знань, отриманих у школі. Це може означати, що першокурсники потребують більше індивідуальної робо-

ти, ніж старшокурсники, що має бути врахованим при складанні навчальних планів.

Ще одна проблема першокурсників пов'язана з тим, що 5 % з них не мали чітких уявлень про специфіку й умови навчання у ВНЗ. Таку ситуацію не можна вважати критичною, однак вона свідчить про необхідність активізації та систематизації профорієнтаційної роботи.

Дані опитування показали, що з побутовими проблемами зіткнувся кожен шостий студент (16 %). Це є цілком природнім, бо пристосування до самостійного життя для молоді завжди потребує певного часу.

Процес професійної адаптації є безпосереднім наслідком *ставлення студентів до обраної професії, бажання навчатися й опанувати найвищі рівні майстерності*. Проблеми, що можуть при цьому виникнути, безпосередньо пов'язані з невідповідністю суб'єктивних очікувань реальній дійсності. Існує суперечність між інтелектуальним, творчим, особистісним потенціалом студента, з одного боку, і можливостями його реалізації, які надає навчальний заклад, – з другого. Опитування виявило, що близько 20 % першокурсників не впевнені в правильності свого професійного вибору. Щодо ставлення до вишу, в якому вони навчаються, то тут майже аналогічна картина – 78 % студентів майже завжди відчують гордість за те, що навчаються в академії, а 20 % – «лише іноді» і 2 % – «ніколи». Наукові дослідження свідчать, що така ситуація є стандартною для першого року навчання і не потребує спеціально-втручання з боку керівництва ВНЗ.

Соціально-психологічний клімат (СПК) – це узагальнююча характеристика всього внутрішнього оточення, яке виявляється в поведінці і міжособистісних стосунках студентів. У межах даного дослідження ми оцінили за 5-бальною шкалою поширеності сприятливі та негативні чинники, що впливають на СПК, де 5 балів відображає високий ступінь поширеності окремого явища, 4–3 бали – середній («характерно певною мірою»), 2 бали – низький («не характерно»).

Результати оцінок СПК у найближчому студентському оточенні, наведені на рис. 1, свідчать про переважання чинників, характерних для сприятливого (здорового) психологічного клімату, а саме: більшість першокурсників майже завжди готові надати допомогу товаришам (4, 8 балів); конфліктні ситуації, як правило, вирішуються своєчасно й об'єктивно (4, 8); найважливіші рішення ухвалюються після колективного обговорення (4, 5); у групі переважають почуття згуртованості та товаришкості (4, 2), творчий, професійний настрій (4, 0). Важливою позитивною рисою соціально-психологічного клімату в академії можна вважати той факт, що лише 6 % опитаних зазначили, що ніколи не відчували поваги з боку своїх одногрупників, тоді як 39 % студентів відчують її часто, а решта 55 % – час від часу. Важливим показником є і те, що за допомогою в навчанні 36 % студентів схильні звертатися саме до однокурсників.

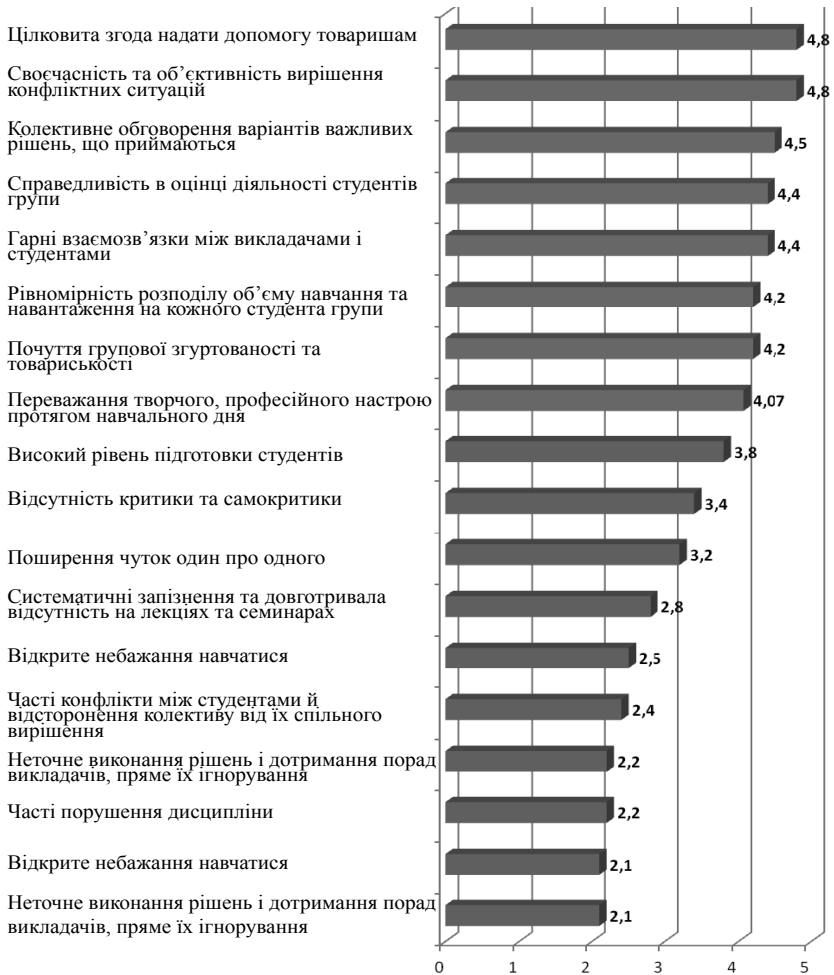

Рис. 1. Оцінка факторів соціально-психологічного клімату, в балах

Безумовно, картина, що склалася, не є абсолютно ідеальною. Так, серед маркерів несприятливого СПК найбільш розповсюдженими є поширення чуток один про одного (3, 4) і відкрите небажання навчатися (2, 5). Близько 32 % першокурсників час від часу відчувають заздрість з боку своїх одногрупників і 16 % опитаних самі не позбавлені цього почуття стосовно інших, що також є певним показником соціально-психологічного клімату. Втім за-

грозливого для навчального процесу стану СПК немає: позитивні характеристики повною мірою компенсують негативні.

Важливою рисою сприятливого соціально-психологічного клімату є *взаємодія студентів із викладачами*. На думку 54 % опитаних, між викладачами і студентами склалися гарні взаємозв'язки. Найбільш позитивні оцінки отримали стосунки першокурсників і викладачів 5-го і 9-го факультетів – відповідно 86 % і 70 % з них виказали абсолютне задоволення з цього приводу, тоді як на 4-му факультеті таких студентів значно менше – 38 %. Однак викликає тривогу той факт, що лише 18 % студентів готові звернутися до викладача у разі виникнення проблеми з навчанням і тільки 3 % – у разі виникнення психологічних проблем. По факультетах розбіжності у відповідях досить суттєві. Так, за допомогою у навчанні до викладачів готові звернутися 30 % першокурсників 3-го факультету і 27 % 4-го, а на 5-му і 9-му факультетах таких зовсім немає (0 %). Ситуація з психологічною допомогою викладачів студентам взагалі виглядає майже критичною: жоден (!) з опитаних першокурсників 3-го, 6-го, 7-го, 9-го та 10-го факультетів не дав позитивної відповіді на це питання, а на 5-му факультеті частка тих, хто звертається до викладачів за допомогою у розв'язанні психологічних проблем, становить 15 %.

На жаль, першокурсники досить часто стикаються з сучасними *психологічними проблемами*, до яких слід віднести:

- переживання, пов'язані з розлукою з рідними та близькими: відчуття самотності відчувають 62 % першокурсників, кожен п'ятий з яких (22 %) з яких – часто; кожен десятий студент (10 %) сумує за батьками;
- невміння самостійно регулювати свою поведінку і діяльність через відсутність постійного контролю з боку викладачів і батьків;
- нерозуміння з боку одногрупників та викладачів, з яким час від часу стикається більше половини студентів (53 %);
- низький рівень довіри безпосередньому соціальному оточенню у випадках, які передбачають звернення за психологічною підтримкою: у випадку психологічних проблем до однокурсників звернеться лише 13 % респондентів, переважна більшість з них (80 %) шукатимуть підтримку у батьків і знайомих поза межами академії;
- психологічний дискомфорт, пов'язаний з проблемами налагодження побуту при проживанні у гуртожитку, відчувають 16 % опитаних;
- близько 41 % студентів відчувають стан психологічного дискомфорту, причину якого вони взагалі не можуть пояснити.

Як бачимо, отримані дані свідчать про нагальну потребу організації в академії відділу психологічної допомоги, бо кожен третій студент (33 %) зазначив, що звернувся б за консультацією до психолога, якби була така можливість.

Висновки. Шлях до вершин професіоналізму довгий і важкий. Сходженню до професійної майстерності передують тривала і продумана організація

виховання дитини в дошкільному і молодшому шкільному віці, цілеспрямоване введення підлітка у світ професій, подальша глибоко відпрацьована професійна освіта. Якщо все це добре погоджується із загальноособистісним розвитком людини, то значно полегшується її включення до професійної діяльності, створюється можливість пошуку алгоритму поведінки, яка призводить до високого професіоналізму. Останнє треба підкреслити особливо, тому що, як не може бути виховання визнане таким, що відбулося, якщо в людини не виникає потреба в самовихованні, так і професійна підготовка не буде повноцінною і дієвою, якщо у студента не виробиться постійне прагнення до професійного зростання, досягнення власного АКМЕ.

АКМЕОЛОГИЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ АДАПТАЦИИ ПЕРВОКУРСНИКОВ К ОБУЧЕНИЮ В ВУЗЕ

Погребная В. Л., Волянская Е. В.

Рассмотрены теоретические и практические аспекты социально-психологической адаптации студентов на примере первокурсников Национального университета «Юридическая академия Украины имени Ярослава Мудрого». Доказано, что основными критериями, в соответствии с которыми могут оцениваться процесс и результат адаптации студентов к обучению в вузе, являются успешность учебной деятельности, удовлетворенность процессом и результатом учебы, соответствующая дисциплина в учебное и внеучебное время, способность оптимально организовывать свою учебу и быт, социально-психологическая адаптация к студенческому коллективу.

Ключевые слова: *высшее учебное заведение, адаптированность, критерии адаптированности студентов к учебе, акмеологические механизмы адаптации студентов.*

ACMEOLOGICAL MECHANISMS OF ADAPTATION TO TEACHING FIRST-YEAR STUDENTS AT THE UNIVERSITY

V. L. Pogribna, O. V. Volyanskaya

The article of V. L. Pogribna, E. V. Volyanskaya «Acmeological mechanisms of adaptation to training in first-year university» examines the theoretical and practical aspects of the socio-psychological adaptation of students for example first-year students of National University «Yaroslav the Wise Law Academy of Ukraine». It is proved that the main criteria according to which the process and the result of students' adaptation to learning in higher education can be evaluated are the success of training activities, satisfaction with the process and outcome studies, the appropriate discipline in the educational and outside the classroom, the ability to optimally organize their studies and daily life, social and psychological adaptation to the student team.

Key words: *higher education, adaptation, adaptation criteria for students to learn, acmeological mechanisms of adaptation of students.*

